

1.02
Prejeto 14. 6. 2004

UDK 323.281(497.4)"1945/1990"

Božo Repe*

Politična represija v socialistični Sloveniji (Jugoslaviji)

IZVLEČEK

Avtor v prispevku obravnava različne oblike nasilja v Sloveniji po 2. svetovni vojni. Najbolj represivno je bilo obdobje neposredno po 2. svetovni vojni. V kasnejših desetletjih je občasno še prihajalo do administrativnih in sodnih obračunov, vendar se je sistem počasi mehčal. Ob vedno hujši krizi v Jugoslaviji in povečanem pritisku beograjskega centra je bilo politične represije in nadzora opozicije konec v osemdesetih letih 20. stoletja. Začel se je politični boj za oblast. Vmesnemu obdobju postopne demokratizacije v osemdesetih letih so sledile večstrankarske volitve leta 1990 in zamenjava oblasti, vzpostavljena je bila klasična delitev na zakonodajno, izvršno in sodno oblast in različne oblike javne kontrole nad institucijami represije in delovanjem.

Ključne besede: Slovenija, Jugoslavija, obdobje socializma, politika, sodstvo, represija

ABSTRACT

POLITICAL REPRESSION IN SOCIALIST SLOVENIA (YUGOSLAVIA)

In the paper the author deals with various forms of violence in Slovenia after the Second World war. The most repressive of all was the period immediately after the Second World War. Although, in the subsequent decades, there were occasional administrative and judicial settlements of accounts, the system slowly softened. A progressively deepening crisis in Yugoslavia and an ever growing pressure from the centre in Belgrade brought an end to the political repression and the control of the opposition by the end of the 1980s. A political struggle for power began. An interim period of gradual democratisation in the 1980s was followed by multi-party elections in 1990 and a change of power. The classic division into the legislative, executive and judicial powers was established as were various forms of public control over the repressive institutions and activity.

Key words: Slovenia, Yugoslavia, socialist period, politics, judiciary, repression

Družbeni okvir

Politični sistem ljudske demokracije in nato socializma je bil v Sloveniji po koncu 2. svetovne vojne vzpostavljen na mešanici navdušenja in represije.

Slovensko (jugoslovansko) partizansko vojsko so po okrašenih mestih in vaseh sprejemale množice s cvetjem, z godbami in proslavami. V navdušujočih govorih so mladi, novepečeni politiki, prepričani, da lahko spremenijo svet, še v

* Dr., redni profesor, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2; e-mail: Bozo.Repe@guest.arnes.si

partizanskih uniformah obljubljali svetlo prihodnost: enakopravno življenje narodov v novi Jugoslaviji, odpravo socialnih krivic in enakost med ljudmi. Človeške žrtve med 2. svetovno vojno so bile velike, tako zaradi okupatorjevega nasilja kot bojov in medsebojnih spopadov. Tudi za Slovence je bila 2. svetovna vojna totalna vojna. V celoti je življenje med vojno ali neposredno po njej izgubilo več kot 70.000 Slovencev, njena posledica pa so bile tudi množične migracije zaradi političnih in nacionalnih razlogov. Vojna je prizadela gospodarstvo, zlasti infrastrukturo.

Socialna sestava družbe se je začela naglo spreminjati. Vodilni ljudje iz partizanskega in predvojnega revolucionarnega gibanja so postali nova družbena elita. Večinoma so izšli iz nižjih slojev in so bili mnogokrat pomanjkljivo izobraženi. Izvedena sta bili agrarna reforma in nacionalizacija. Cerkev je bila ločena od države. Pojem meščanstvo je dobil negativni prizvok. Ključni kriterij za doseg položaja v družbi je postal politični in ne strokovni. Ena glavnih novih značilnosti je postala egalitarnost. Vpeljan je bil kult fizičnega dela, medsebojnega tekmovanja v doseganju zastavljenih delovnih rezultatov, udarništva. "Junakom borbe, naj slede junaki dela", je bilo tedaj vodilno geslo, ki ga je izrekel Boris Kidrič. Na kulturnem in umetniškem področju se je povečeval sovjetski vpliv, kulturni ustvarjalci so postali državni uradniki, organizirani v stanovskih društvih, prevladujoča smer v umetnosti je postal sočrealizem. V razmerah zelo skromnega standarda in vsesplošnega pomanjkanja so oblasti oskrbo še zlasti mestnega prebivalstva poskušale reševati s prisilnim odkupom pridelkov in živine pri kmetih (ti so se temu upirali), z administrativnim razdeljevanjem živil (živilske in druge nakaznice) ter z mednarodno pomočjo Unrre. Uvedena je bila večja socialna in zdravstvena zaščita, še posebna skrb je bila namenjena zaščiti in varstvu otrok ter zagotovitvi enakih možnosti za šolanje vsem slojem prebivalstva. Med zapoznelimi procesi modernizacije slovenske družbe, ki so jih nove oblasti na hitro poskušale uresničiti v okviru uvajanja novega družbenega reda, je bila tudi ženska emancipacija. Ta je bila pojmovana na specifičen, socialistični način, glavne nosilke enakopravnosti so bile revolucionarke, ki so se prebile v politični vrh med vojno in so svet dojemale "skozi Marxa in Lenina" ter z "ognjem svetega zanosa." Ženske naj bi v vsakem pogledu, tudi kar zadeva fizično delo, postale enakovredne moškimi. Dobile so volilno pravico, večje možnosti zaposlitve, porodniški dopust (sprva zelo skromen, manj kot trimesečni). Zasedle so okrog 10% vodilnih položajev v politiki. Kljub tem posebnostim je začeti proces v kasnejših desetletjih omogočil, da se je zaposlilo skoraj dve tretjini žensk, da so se po doseženi izobrazbi postopoma izenačevale z moškimi, v posameznih poklicih (tudi intelektualnih) pa začele tudi prevladovati.

Neposredne oblike nasilja

Oblike nasilja v Sloveniji in v Jugoslaviji v prvih letih po 2. svetovni vojni je treba ocenjevati v luči medvojnega dogajanja, zlasti ključnih procesov, kot so okupacija, kolaboracija, odpor in na delu slovenskega ozemlja v specifičnih razmerah (znotraj okupacije) tudi državljanska vojna. Zato je povojni obračun potekal na treh osnovah:

1. obračun s kolaboranti (narodnimi izdajalci, kot so jih tedaj poimenovali)
2. obračun iz razrednih vzgibov (kot posledica državljanske vojne in revolucije)
3. obračun na nacionalni osnovi (velja zlasti za nemško manjšino, ki je po vojni praktično izginila, medtem ko je pri Italijanih sicer na podlagi dogovora na pariški mirovni konferenci prišlo do izseljevanja, vendar se je manjšina ohranila).

Vse tri vrste obračuna so se med sabo prepletale in jih ni mogoče mehanično ločevati, dodati pa je treba tudi osebne vzgibe, zlasti željo po maščevanju. Metode obračuna so bile različne, nekatere so se začele že med vojno.

Na različne načine, zlasti pa s sodnimi procesi (skozi sodne postopke je po približnih ocenah šlo okrog 20.000 ljudi, obsojenih naj bi bilo okrog 8000) so obračunavale s političnimi in razrednimi nasprotniki ter z resničnimi in domnevnimi kolaboranti.

Obračun z nasprotniki je potekal tako po izvensodni kot sodni poti.

Zaradi različnih razlogov, političnih, razrednih, nacionalnih, verskih, kot posledica dogajanja med vojno (kolaboracija, državljanska vojna na ozemlju t.i. Ljubljanske pokrajine) in poveljne spremembe oblasti, je iz Slovenije po ocenah Službe državne varnosti emigriralo okrog 30.000 oseb. Zbežala ali izgnana je bila nemška manjšina. Več tisoč ljudi (po uradnih ocenah okrog 7000 do 8000 tisoč) je bilo obsojenih na različnih procesih na zaporne ali na administrativne kazni (to je največkrat prisilno delo). Skozi sodne ali administrativne postopke naj bi šlo okrog 25.000 ljudi. Usmrčeni so bili vrnjeni domobranci (po zadnjih ocenah okrog 11.000). Različne oblike epuracije so bile najbolj intenzivne v prvih dveh letih po vojni. Leta 1948 je prišlo do novega obračuna, ki ni bil povezan z vojno, pač pa z razkolom med Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo.

Poleg izvensodnega poboja domobrancev so bile najpomembnejša metoda obračuna različne oblike sodnih procesov. Sodni procesi so imeli različen način izpeljave, različni pa so bili tudi vzroki in posledice teh procesov. Pri organizaciji procesov je oblast izhajala iz prepričanja, da je vsako nespoštovanje ne samo tedanjih zakonov pač pa tudi moralnih norm dejanje proti novi državi, ljudstvu in oblasti.

Osnovni namen sodnih procesov v letih neposredno po 2. svetovni vojni, tako političnih kot nepolitičnih je bil "razkrinkavanje" protiljudske politike bivših režimov, obračun z razrednimi nasprotniki (trgovci, industrialci, kulaki in podobno) iz vrst meščanskih strank, pa tudi obračun z Rimskokatoliško cerkvijo, ki je državi in njeni oblasti želela predstavljati opozicijo. Ena od značilnosti je tudi ta, da so bili politični procesi umeščeni med procese proti vojnim zločincem in narodnim izdajalcem ter kriminalne procese. Vsi procesi so tudi doživljali veliko publiciteto: javne razprave s prenosi po radiu in zvočnikih po mestu, odmevna poročanja in komentarje v dnevnem časopisju. Opazna je težnja prenesti ogorčenje, jezo, prizadetost ljudi, ki je zaradi medvojnih zločinov prihajala do izraza na sojenjih vojnim zločincem in sodelavcem okupatorja, tudi na druge procese. Podlaga za procese je bila največkrat politična in ne strokovna odločitev, precejšen del postopkov je potekal pred izrednimi sodišči in po hitrem postopku. Branilci so bili podvrženi hudemu pritisku javnost in tiska, pojmovanje tedanje zakonodaje in vloge sodišč je bilo v funkciji razrednega boja (predvsem podržavljenja lastnine). Sodišča so sebe pojmovala kot "borbene organe", ki se morajo boriti zoper razredne sovražnike in ki so orožje v rokah delovnega ljudstva, sodniki, ki se temu niso bili pripravljani

podrediti, pa so morali svoja mesta zapustiti.

Zlasti politični sodni procesi so bili pomemben sestavni del novega ideološkega in političnega sistema. Začeli so se z ustanovitvijo posebne oblike sodstva. To je bilo Sodišče slovenske narodne časti, ustanovljeno na podlagi sklepa s seje CK KPS 7. marca 1945; delovalo je od 5. junija do 25. avgusta 1945. Postavilo ga je predsedstvo SNOS, delovalo pa je v več senatih. Taka sodišča so delovala še v nekaterih delih Jugoslavije. Gre za posebno obliko sodstva, ki je izhajalo predvsem iz moralnih načel, kakršna so se oblikovala med narodnoosvobodilnim bojem. Dejavnost tega sodišča je temeljila na prepričanju, da sta boj in trpljenje preoblikovala narodni značaj slovenskega naroda (kar je bil sicer tudi del programa OF, zapisan v 4. temeljni točki) in da je treba ta "notranji moralni uspeh" (kot ga je označil predsednik SNOS Josip Vidmar) zaščititi. Sodišče narodne časti naj bi iz naroda, ki je kot celota dobro preстал zgodovinsko preizkušnjo, izločila tiste, ki so ga osramotili. Pri tem ni šlo za narodne izdajalce in vojne zločince (ti so bili v pristojnosti rednih in vojaških sodišč in tudi nekaterim obsojenim pred sodišči narodne časti so na teh sodiščih še dodatno sodili), pač pa za tiste, ki naj bi ugledu in časti slovenskega naroda škodovali zaradi svojega sodelovanja z okupatorjem na političnem, propagandnem, umetniškem, gospodarskem in upravnem področju. Sodišče narodne časti je postopek lahko začelo na prijavo javnega tožilca, odseka za zaščito naroda, narodnoosvobodilnih odborov, pa tudi posameznika. Obtožbo je zastopal javni tožilec, sodišče so sestavljali ljudje raznih poklicev, predsednik je bil profesionalni sodnik. Obtoženim so lahko izrekli hude kazni: od izgube narodne časti, lahkega in težkega prisilnega dela (največ deset let) do delne ali popolne zaplembe premoženja. Zaplembe premoženja (zlasti velikih podjetij) so bila tudi eden od osnovnih namenov sojenja. Zato so bili obsojeni zlasti gospodarstveniki (cele skupine članov upravnih odborov, delničarjev, vodilnih v podjetjih), poleg njih pa tudi uradniki, lastniki tiskarskih podjetij, uredniki in sodelavci časopisov, politiki, ki so sodelovali z okupatorjem (npr. člani Narodnega sveta, ki ga je aprila 1941 ustanovil bivši ban Dravske banovine dr. Marko Natlačen in ki je kasneje deloval kot sosvet t.i. Ljubljanske pokrajine), kulturniki, ki so bili obtoženi, da so prekršili kulturni molk ali izvajali dela v italijanskem oziroma nemškem jeziku ipd.

Dvom v smiselnost in način delovanja sodišča narodne časti je bil navzoč že od njegove ustanovitve, saj je bilo njihovo delo pospremljeno z javnimi političnimi zahtevami, da mora vsa javnost sodelovati pri moralnem čiščenju, ki naj bi ga sodišča izvajala. Poleg tega njihove pristojnosti niso bile jasno razmejene z delom rednih sodišč. Zato so jih (brez posebne obrazložitve) po dobrih dveh mesecih delovanja ukinili. Od srede septembra 1945 so začela delovati redna sodišča, ki so jih izvolili narodnoosvobodilni odbori. Obsojence je SNOS na podlagi zveznega amnestijskega odloka iz avgusta 1945 pomilostil oziroma jim kazni omilil, vendar pomilostitev ni veljala za zaplenjeno premoženje.

Ena zvrst procesov so bili procesi proti bivšim okupatorjem. Ti so potekali ves čas od osvoboditve in to pred vojaškimi sodišči. Osrednji proces je potekal od 11. do 19. julija 1947 v Ljubljani, na njem pa so bili (večinoma na smrt) obsojeni vodilni okupatorski nacistični politični in vojaški funkcionarji, to je dr. Friedrich Rainer in njegovi sodelavci. Sodišče je pri obsodbi izhajalo iz določb konference sveta zunanjih ministrov štirih velesil jeseni 1945 v Moskvi in določil Statuta

mednarodnega sodišča v Nürnbergu. Obtoženci so bili obsojeni za zločine, ki so jih storili vsak na svojem položaju za časa okupacije Slovenije. Za obsodbo domačih sodelavcev okupatorja sta bila politično najbolj pomembna dva procesa. Prvi, decembra 1945 (imenovan "božični proces", ker so bile sodbe izrečene 23. decembra, tik pred božičem) je bil proces proti organizatorjem in vojaškim vodjem prvih oboroženih formacij, ki so sodelovale z okupatorjem - najprej strankarskih legij (Slovenske, Sokolske in Narodne legije), nato pa jugoslovanske kraljeve vojske v domovini (t.i. mihailovičevcev ali plave garde). Deloma je proces (kjer je šlo za iste ljudi) zajel tudi organizatorje MVAC (Prostovoljne protikomunistične milice) oziroma kasnejšega domobranstva.

Druga skupina ljudi, obsojenih na "božičnem procesu" (v njej je bilo tudi nekaj duhovnikov), je bila obsojena zaradi aktivnega delovanja v protiosvobodilnih vojaških formacijah, zaradi odrejanja oseb, ki so jih odpeljali v koncentracijska taborišča, izdajanja, sodelovanja pri aretacijah (npr. t.i. "božičnih racijah" leta 1942 v Ljubljani), streljanja ujetih partizanov, mučenj, sojenj in umorov. Drugi, podoben proces je bil avgusta 1946 proti Leonu Rupniku, Ervinu Rösenerju, dr. Mihi Kreku, Milku Vizjaku, dr. Lovru Hacinu in škofu dr. Gregoriju Rožmanu, ki so bili obtoženi kot organizatorji bele garde in domobranstva oziroma zaradi sodelovanja z okupatorjem v političnem in (ali) vojaškem smislu. Tu pa je že opazen tudi politični interes (kar sicer velja tudi za prvi božični proces): konkretne obtožbe na račun medvojne dejavnosti so se mešale s težnjo po obračunu z nekdanjimi političnimi veljaki, zlasti tistimi iz SLS (dr. Miha Krek - obsojen v odsotnosti) in najvišjimi predstavniki Rimskokatoliške cerkve (dr. Gregorij Rožman - prav tako obsojen v odsotnosti), ki so po oceni partijskih politikov predstavljali največjo nevarnost, saj bi ob ugodnem razmerju sil v svetu in doma z njihovo pomočjo (kljub temu, da so bili v emigraciji) lahko prišlo do obnove predvojnega sistema. Ta proces je imel tudi širši, jugoslovanski kontekst, podobni procesi so potekali po drugih jugoslovanskih republikah, v svetu sta bila najbolj odmevna procesa proti Draži Mihailoviću v Beogradu in kardinalu dr. Alojziju Stepincu v Zagrebu.

Potekali so tudi procesi proti terorističnim skupinam, vohunom, saboterjem in organizatorjem "Kraljeve vojske" v domovini (zlasti med leti 1946 in 1949). Na njih so sodili ljudem, ki so, zlasti iz Avstrije, vdirali na jugoslovansko ozemlje, širili propagando proti Jugoslaviji in novemu družbenemu redu, ropali, ubijali, posiljevali, vohunili ipd. S tem naj bi, po pisanju tedanjega tiska, hoteli ljudstvo odvrniti od ljudske oblasti, pred svetovno javnostjo pa pokazati anarhijo in nered ter tako pripraviti teren za tujo intervencijo, odpravo ustavne ureditve in pridobitev osvobodilnega boja. Na procesih so bili obsojeni tudi ljudje, ki so tem skupinam ali posameznikom pomagali, med njimi tudi nekateri duhovniki. Osrednji tak proces je bil proti Mirku Bitencu in njegovi skupini med 11. in 16. aprilom 1948 pred vrhovnim sodiščem Ljudske republike Slovenije v Ljubljani.

Procesi proti duhovnikom sodijo v različne kategorije, saj je bil del duhovnikov obsojen zaradi medvojnega sodelovanja z okupatorji, narodnega izdajstva in delovanja proti Osvobodilni fronti, drugi del zaradi pomoči posameznikom ali skupinam, ki so se ilegalno vračale v Jugoslavijo in delale proti novi državni ureditvi, nekateri zato, ker so skrivali ljudi, ki jih je oblast iskala, pomagali ubežnikom oziroma vzdrževali zveze s tujino, pa tudi zaradi drugih razlogov. Število obsojenih

duhovnikov je bilo precejšnje, kazni pa visoke (blizu 270 duhovnikov in redovnikov od 531 iz ljubljanske škofije, več kot 80 iz lavantinske in blizu 50 iz sedanje koprške škofije). Precejšen del teh procesov je imel v celoti političen namen, bil je v funkciji utrditve nove oblasti in obračuna z opozicijo oziroma možno opozicijo. Za tak način obračunavanja se je decembra 1945 odločil politbiro CK KPS, ki je vlogo duhovščine povezoval s svetovnimi razmerami (širjenjem vatikanskega vpliva) in je pričakoval dolg in trdovratni boj. V osnovi so procesi proti duhovnikom svoj namen dosegli: drastično so omejili zelo velik predvojni in medvojni vpliv Rimskokatoliške cerkve na Slovenskem. Oblast je Cerkev štela za največjega političnega nasprotnika in je njeno medvojno ravnanje v t.i. Ljubljanski pokrajini izkoristila za razredni obračun (poleg sodnih procesov tudi zaplembe cerkvenega premoženja, omejevanje njene dejavnosti v javnosti in vrsta drugih postopkov).

Izrazito političen proces je bil t.i. Nagodetov proces, ki je potekal od 29. julija do 18. avgusta 1947 v Ljubljani pred senatom Vrhovnega sodišča LRS. Obtoženih je bilo petnajst ljudi in sicer za poskus ustanavljanja legalne opozicije proti ljudski oblasti, sodelovanje s tujimi obveščevalnimi službami, povezovanje s sovražno emigracijo, za obveščevalno dejavnost, netočno prikazovanje razmer v Sloveniji in Jugoslaviji v tujih časopisih. Jedro obtožb je bilo v tem, da naj bi skupina nadaljevala delo Nagodetove skupine "Stara pravda." Na sojenju so obtoženci delovanje skupine prikazovali kot vzpostavljanje legalne opozicije, kar ni bilo v nasprotju s tedanjo zakonodajo. Stike s tujimi konzularnimi predstavniki (kar je bil tudi del obtožbe in prav tako ne kaznivo dejanje) so, kot so povedali v zagovoru, imeli zato, ker v domačem tisku niso dobivali dovolj informacij. Ilegalno delo v korist obveščevalnega centra so zanikali. Pobuda za proces je prišla iz političnih krogov, v javnosti se je ustvarjalo močno nerazpoloženje proti obtoženim (razprave na raznih sestankih, negativno pisanje tiska o obtoženih, javen pritisk na branilce, češ da poklica ne opravljajo "v interesu ljudstva", ampak "na liniji obtožencev").

Posebna vrsta procesov so bili t.i. dachauski procesi, ki so se začeli 26. aprila 1948 v Ljubljani. Začetek procesov sega v leto 1946, ko je v hrastniški steklarni prišlo do eksplozije na kotlu, kar je bilo razglašeno za sabotažo. Eden od obtožencev je v preiskavi priznal, da je med vojno v Gradcu podpisal izjavo o sodelovanju z gestapom. To je sprožilo proces obtožb in sodb zaradi "zavestnega sodelovanja taboriščnikov z gestapom", aretacije bivših taboriščnikov, in v letih 1948 in 1949 deset sodnih procesov pred vojaškim sodiščem in enega pred rednim sodiščem v Ljubljani. Na smrt ali na visoke zaporne kazni je bilo obsojenih štiriintrideset ljudi, trije pa so umrli v preiskovalnem zaporu.

Bistvo dachauskih procesov ni bilo v tem, da bi neodvisna sodišča ugotovila resnico, pač pa, da bi vnaprej določena politična hipoteza o "sovražnikih" dobila videz zakonitosti. Priznanja so bila v glavnem izsiljena s psihičnim in fizičnim mučenjem, tožilstvo je praktično izvrševalo odločitve politične policije, ta pa političnega vodstva.

Sodni procesi po vojni, še posebej pa politični procesi, so bili pomemben sestavni del novega ideološkega in političnega sistema. Z njegovo utrditvijo so od začetka petdesetih let dalje najbolj grobe oblike represije, tudi sodne, začele slabeti. Za začetek tega procesa štejemo IV. plenuma CK KPJ v začetku junija 1951 v Beogradu; resolucija o krepitvi pravosodja in zakonitosti, ki je med drugim

zahtevala ločevanje funkcije pregona od funkcije preiskovanja in spodbudila sprejetje novega zakona o kazenskem postopku. Vendar se pravosodje vpliva politike tudi v naslednjih desetletjih ni otreslo, tudi zakonodaja ni v celoti zagotavljala njegove neodvisnosti (možnost sojenja zaradi verbalnih deliktov in kontrarevolucionarne dejavnosti, sojenje civilistom pred vojaškimi sodišči), čeprav se je z leti mehčala.

Politični procesi, zlasti proti kritičnim intelektualcem, so občasno potekali vse do ponovne vzpostavitve večstrankarskega sistema (1990). Niso pa bili več množični in z izjemo procesa proti Jožetu Pučniku leta 1958, tudi obsodbe niso bile več tako drastične. Med obsojenimi zaradi političnih deliktov so bili v kasnejših letih še nekateri intelektualci, npr. profesor Oto Vilčnik, publicist Viktor Blažič, sodnik France Miklavčič, pisatelj Drago Jančar in še nekateri drugi. Zadnji odmeven proces s političnim obeležjem pred osamosvojitvijo je bil proces proti t.i. četverici leta 1988, ki ga je organiziralo sodstvo JLA.

Znotrajpartijski obračuni

Po prevzemu oblasti s strani komunistične stranke (formalno Osvobodilne fronte) in obračunu z izvenpartijsko opozicijo ob in po koncu 2. svetovne vojne se je težišče političnih trenj preneslo v samo Komunistično partijo (leta 1952 preimenovano v Zvezo komunistov). Do sredine osemdesetih let v Sloveniji z izjemo Rimskokatoliške cerkve ni bilo organizirane opozicije. Intelektualni opoziciji, zbrani okrog posameznih literarnih revij, je prostor svobode določalo trenutno razpoloženje in razmerje sil na oblastnem vrhu, ki je tudi odločal o ustanovitvi ali ukinitvi teh revij. Med vsejugoslovanskimi kampanjami in čistkami večjih razsežnosti, ki so posegle tudi v Slovenijo in hkrati segle tudi čez rob znotrajpartijskih obračunov, so bile od konca štiridesetih do začetka osemdesetih let 20. stoletja zlasti trije veliki obračuni: Informbiro, dilasovščina in partijski "liberalizem."

V Sloveniji se je le malo ljudi odkrito izjasnilo za Informbiro, tako da o organizirani informbirojevski opoziciji ne moremo govoriti. Bojazni, da bi, tako kot v tradicionalno rusofilskih predelih Jugoslavije (Črna gora, Srbija), lahko obstajala nevarnost "pete kolone" v primeru sovjetskega napada, v Sloveniji ni bilo. Bilo pa je na spiskih Uprave državne varnosti (Udbe) veliko ljudi, ki so iz različnih razlogov kritizirali oblast. Ker je izraz informbirojevec postal sinonim za notranjega državnega sovražnika, so oblasti take kritike proglasili za "informbirojevce." Večina je bila zaprtih brez sodnega postopka, doživljali so, tako kot "pravi" informbirojevci fizična in psihična mučenja; mnogi so jih tudi popisali (Janez Jezeršek, Martin Mencej, Radovan Hrast, Cene Logar, Jože Jurančič, Igor Torkar). V letu 1948 aretacij še ni bilo veliko. Še pred sporom med jugoslovansko in sovjetsko partijo oziroma KPJ in Informbirojem je bil aretiran Dragotin Gustinčič, ki so mu nato v zaporu prisodili informbirojevstvo.

Političnim nasprotnikom je bila svoboda lahko odvzeta na dva načina. T.i. upravno kazen je neposredno izrekala Uprava državne varnosti brez sodelovanja sodstva. Pooblastila Udbe so bila velika, saj je lahko posameznika poslala na t.i. družbeno koristno delo (DKD) za čas do dveh let, ta postopek pa so lahko ponavljali (zapornika so za kratek čas izpustili in ga nato ponovno aretirali). Drug

način je bila obsodba pred civilnimi in vojaškimi sodišči. V celoti je bilo aretiranih 731 ljudi (tako članov kot nečlanov in pripadnikov vseh slojev), upravno kaznovanih (kazen do dveh let z možnostjo ponovitve je določila Uprava državne varnosti) 334, sodno pa 157. Nekateri se s prestajanja kazni niso vrnili. V celoti so ocenjevali, da je v Sloveniji okrog 1000 informbirojevcev, kar je bilo primerjalno precej manj kot v drugih delih Jugoslavije. Informbirojevce so oblasti iskale zlasti med intelektualci, saj so bili ti do napak oblasti najbolj kritični.

Sredi petdesetih let so obsodbe zaradi Informbiroja (z nekaj izjemami) ponehale, čeprav so bivše zapornike skrbno spremljali in jih po "stopnji nasprotovanja" kategorizirali v štiri skupine. Ta kategorizacija je bila predvsem posledica ponovne zaostritve jugoslovansko-sovjetskih odnosov leta 1956 (razpust Informbiroja kot koordinativnega organa komunističnih partij, nemiri na Poljskem, intervencija Rdeče armade na Madžarskem). Ker ta zaostritev po ostrini ni primerljiva s tisto iz leta 1948 in ker so se tudi razmere v Jugoslaviji medtem že postopoma demokratizirale, so oblasti hotele informbirojevce prevzgojiti. Zato so jih razdelili v kategorije, od katerih bi tiste iz prve skupine lahko takoj ponovno sprejeli v Zvezo komunistov, zadnji v četrti skupini pa so bili po mnenju oblasti odkrito sovražni (leta 1958 so za take šteli 58 oseb). Tedaj informbirojevstvo dejansko ni več obstajalo niti kot jugoslovanski niti kot slovenski politični problem, čeprav se je nadzor nad informbirojevci nadaljeval še do srede osemdesetih let.

Sporu z Informbirojem je v začetku petdesetih let sledilo iskanje alternativne poti v socializem. Komunistična partija, leta 1953 preimenovana v Zvezo komunistov, je položaj v državi že celovito obvladovala, zato je postopoma popuščala represija. Po podatkih javnega tožilstva LRS je bilo leta 1952 v Sloveniji 207 političnih obsojencev, leta 1953 pa 91; v letih 1948-1950 je bilo zaradi političnih deliktov letno obsojenih okrog 1000 oseb, v kar niso vštete t.i. administrativne kazni. Iz zaporov je bila izpuščena večina duhovnikov, oblasti so dovolile začetek izhajanja verskega lista Družina in ustanovitev semenišča v Vipavi (vendar tudi izključile teološko fakulteto iz univerze). Opuščena je bila kolektivizacija kmetijstva, ki naj bi jo v dokaz, da resnično sledi sovjetskemu tipu socializma leta 1948 začela uvajati jugoslovanska oblast in so se ji kmetje upirali; leta 1954 je bilo v Sloveniji le še 43 kmečkih delovnih zadrug, ko je bila kolektivizacija na vrhuncu, je bilo v 382 zadrug vključenih 8600 kmečkih gospodarstev z 32.000 družinskimi člani. Novi gospodarski sistem, uveden v začetku petdesetih let, je v slovenskih razmerah pomenil predvsem sprostitev notranje trgovine in posodobitev bančništva na modernejših osnovah (med drugim uvedba t.i. komunalnih bank, ki so začele v omejenem obsegu poslovati z občani, dajati stanovanjske kredite in nuditi druge usluge). Novi gospodarski sistem je prinesel tudi precejšnje spremembe v oskrbi prebivalstva. Oktobra 1951 je bil ukinjen sistem zagotovljene preskrbe, nakaznice so bile zamenjane z denarjem, v naslednjih mesecih pa so bile za racionirano blago uvedene tržne cene. Oskrba prebivalstva je postala odvisna od delovanja trgovskih podjetij in zaslužka kupca. Leta 1952 je bil ukinjen agitpropovski aparat; v blažji obliki ideološke komisije pri CK ZKS je bil obnovljen leta 1956. Ideološki nadzor je popustil, kar je imelo za posledico nastanek vrste ideološko neobremenjenih del na raznih kulturnih področjih (tipičen je npr. film Vesna režiserja Františka Čapa). K bolj sproščenim odnosom je prispevala ureditev mejnih vprašanj po hudi zaostritvi jugoslovansko-italijanskih

odnosov leta 1953 sta prispevala podpisa t.i. Londonskega memoranduma leta 1954 in Državne pogodbe o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije leta 1955. Leta 1955 sta Jugoslavija in Italija podpisali sporazum o obmejnem prometu, t.i. videmski sporazum, ki je bil nedvomno prvi tovrstni sporazum med dvema sosedama v času tik po hladni vojni. Odrprtost meje je prinesla možnost primerjave in slovenske oblasti so bile - bolj kot oblasti v drugih delih Jugoslavije - prisiljene, da osebni in družbeni standard poskušajo približati sosednjima državam. Tudi slovenska industrija je - sicer počasi in okorno - sledila željam kupcev in sredi petdesetih let začela izdelovati hladilnike, pralne stroje in druge gospodinjne aparate, razvijati privlačnejšo tekstilno in drugo industrijo. Vpliv zahoda v postinformbirojevskem obdobju je treba upoštevati v širšem kontekstu, skupaj z zahodnimi filmi in glasbo, ki so začeli prihajati v začetku petdesetih let, z razvojem televizije konec petdesetih, z naraščanjem motorizacije in tujskega turizma. Posledice procesa zgodnje liberalizacije so se kazale v postopnem zviševanju standarda in hitrejši usmerjenosti k potrošništvu. Kljub tem spremembam se stvari niso spremenile, kar zadeva dominantno vlogo Zveze komunistov v družbi, prevladujočo ideologijo na vseh področjih družbenega življenja in prevlado političnih elit nad ekonomskimi in drugimi centri moči.

To se je nazorno pokazalo že ob prvem poskusu liberalizacije jugoslovanske družbe katere glavni nosilec je bil črnogorski politik Milovan Đilas, ki se je zavzemal za dvostrankarski socialistični sistem. Liberalizacija se je začela v začetku petdesetih let, končala pa leta 1954, ker se je Tito zbal, da bo partija izgubila kontrolo v družbi, hkrati pa je po Stalinovi smrti zaznal možnost ponovnega zблиžanja s Sovjetsko zvezo, zaradi česar ni hotel tvegati ponovnega ideološkega in političnega spora. Zaostritev je segla predvsem na ideološko področje in se je zavlekla v pozna petdeseta leta. V Sloveniji je zapoznelo, a precej močno refleksija "đilasovščina" v očeh partijskih ideologov in analitikov uprave državne varnosti dobila v drugi polovici petdesetih let, ko so bili kot glavni "đilasovci" označeni sodelavci Revije 57.

Tretji veliki povojni znotrapartijski obračun je zajel privržence t.i. partijskega liberalizma v začetku sedemdesetih let. Ta obračun ni potekal sočasno, saj se je "liberalizem" razvijal heterogeno in je imel različne dimenzije (na Hrvaškem tudi nacionalistično). Na Hrvaškem in v Srbiji so obračun lahko izvedli le s pomočjo centralnih oblasti in Titove avtoritete. Še posebej v Srbiji je Titu - zanj je bila to zadnja velika politična kampanja - to uspelo le s skrajnimi napori, po neformalnih poteh (srbski "liberalci" so namreč imeli večinsko podporo v vodilnih organih). V Sloveniji (tudi Makedoniji in Bosni in Hercegovini) centralnim organom v obračun ni bilo treba posegati, saj so to izpeljali republiški nasprotniki "liberalizma" sami. Skupni jugoslovanski obračun se je začel s pismom predsednika Zveze komunistov Jugoslavije in izvršnega biroja predsedstva ZKJ, ki je imelo naslov Vsem organizacijam in članom Zveze komunistov Jugoslavije. Pismo je bilo datirano z 29. septembrom 1972. Čistka je bila v pismu napovedana z ugotovitvijo, da bo tedanja "etapa revolucije odločilna za usodo socializma v Jugoslaviji", od njenega uspeha pa bo odvisno, "ali bo delavski razred zagospodaril s celotno družbeno reprodukcijo in zagotovil odločilno vlogo pri političnem in družbenem odločanju, ali pa se bodo okrepili tisti odnosi in sile, ki nasprotujejo interesom delavskega razreda, socializma in samoupravljanja".

Alternativna struja se je konec petdesetih in v začetku šestdesetih let 20. stoletja

zlagoma začela prepoznavati v delih Zveze komunistov Jugoslavije, še posebej pa tudi Zveze komunistov Slovenije predvsem ob vprašanju gospodarskega koncepta in reševanja praktičnih gospodarskih problemov. V Sloveniji je bil njen glavni nosilec Stane Kavčič (predsednik republiškega izvršnega sveta - vlade med leti 1967 in 1972). "Liberalistični" koncept je ostajal znotraj socializma, zagovarjal pa je več pluralizma v obstoječih družbenopolitičnih organizacijah (socialistična zveza delovnega ljudstva, naslednica OF naj bi se tudi vrnila h koalicijski zasnovi), resnično odločanje v skupščini in drugih voljenih organih. Na gospodarskem področju naj bi razvijali predvsem turizem, trgovino, bančništvo, promet, storitvene dejavnosti, svetovanje in inženiring. Slovenija naj bi se razvijala policentrično in izkoristila ugodno geografsko lego ter položaj med vzhodom in zahodom, severom in jugom, razvitim in nerazvitim delom Evrope. V odnosu do Jugoslavije naj bi bila čim bolj samostojna, z možnostjo razvijanja neposrednih gospodarskih in drugih stikov z drugimi, zlasti sosednjimi državami in tudi delno lastno obrambno politiko (ustanovitev Teritorialne obrambe leta 1969).

Konflikt se je najprej odvijal skozi razne afere (t.i. cestna afera leta 1969 zaradi razdelitve mednarodnih cestnih kreditov, "akcija 25 poslancev" leta 1971, v kateri so nekateri poslanci ob volitvah člana zveznega predsedstva zahtevali, da dobijo pravico kandidirati po lastni presoji, s čimer bi bil konec kadrovskega monopola zveze komunistov). Leta 1972 je bil Kavčič prisiljen odstopiti, sledila pa je politična čistka med njegovimi privrženci, ki je po približnih ocenah v Sloveniji zajela okrog tristo ljudi na različnih vodilnih položajih v politiki, gospodarstvu, v izobraževanju in znanosti, na univerzi in drugih področjih. Staropartijska nomenklatura z Edvardom Kardeljem na čelu se je utrdila, njeno politiko pa je jasno izrazil vplivni slovenski politik Stane Dolanc na razgovoru s komunisti Dalmacije (na njem je napovedal notranje čistke) z besedami: "Predvsem nam mora biti popolnoma jasno, da smo komunisti v tej državi na oblasti. Ko ne bi bili, bi to pomenilo, da je kdo drug, vendar to ni in nikoli tudi ne bo."

Po porazu "liberalizma" je bila z ustavo leta 1974 uvedena nova politična ureditev, ki je temeljila na delegatskem sistemu (namesto neposredno voljenih poslancev so bile uvedene delegacije z več člani, s čimer se je osebna odgovornost za odločitve zameglila, prikriti pa so bili dejanski centri odločanja). Delegatski sistem je v odločanje navidezno vključil najširše množice (leta 1977 je skoraj 300.000 ljudi imelo kakšno funkcijo, skoraj vsi zaposleni so bili člani sindikata in SZDL). Z zakonom o združenem delu iz leta 1976 je bila tudi formalno opuščena tržna usmeritev in uvedena t.i. "dogovorna ekonomija" (podjetja naj med sabo ne bi tekmovala, ampak se dogovarjala, samoupravi organi znotraj njih pa naj bi določali, kaj in koliko bodo podjetja proizvajala in kako bodo porabila denar). Kljub uspeli kampanji proti "liberalizmu", pa njegovih posledic za vsakdanje življenje ni bilo mogoče odpraviti. Politika je poudarjala socialno enakost in omejevala zasebno pobudo, Zveza komunistov pa si je legitimnost pa poskušala utrditi tudi z množicami proslav in s sklicevanjem na vrednote revolucije, katerih zaščitnik naj bi bila. Politični sodni procesi so se še uporabljali kot oblika boja proti "razrednim sovražnikom", vendar bolj izjemoma (med obsojenimi so bili npr. publicist Viktor Blažič, sodnik Franc Miklavčič, pisatelj Drago Jančar).

Ob Titovi smrti maja 1980 in v prvih letih po njej je vsaj navzven še uspela homogenizirati članstvo, tako da do nove kampanje, ki bi zajela celoten jugoslo-

vanski prostor, ni prišlo. Velik napor je bil vložen v to, da bi se članstvo poenotilo ob vprašanju "Titove dediščine", to je kontinuitete titoizma (izraženo v geslu "Tudi po Titu-Tito"), kar pa je v razmerah naraščajoče krize postalo nemogoče.

Uporabljena literatura

- Cortois Stéphane, Kauffer Rémi: Črna knjiga komunizma: zločini, teror in zatiranje. Ljubljana 1999.
- Čepič Zdenko: Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji : (1945-1948). Maribor 1995.
- Dolinar France: Resnici na Ljubo : Izjave ljubljanskih škofov o medvojnih dogodkih. Ljubljana 1998.
- Državni zbor Republike Slovenije : 1992-2002. Ljubljana 2002.
- Demosov zbornik. Darko Friš (ur.). Maribor 2001. (Časopis za zgodovino in narodopisje, zv. 3-4).
- Gabrič Aleš: Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952. Ljubljana 1991.
- Gabrič Aleš: Socialistična kulturna revolucija : slovenska kulturna politika 1953-1962. Ljubljana 1995.
- Grieser-Pečar Tamara, France Martin Dolinar: Rožmanov proces. Ljubljana 1996.
- Temna stran meseca : kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945-1990 : zbornik člankov in dokumentov. Drago Jančar (ur.). Ljubljana 1998.
- Slovenci v XX. stoletju : simpozij. Ljubljana 2001.
- Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929-1955: znanstveno poročilo. Ljubljana 1995.
- Mati, Domovina, Bog : zbornik. Monika Kokalj Kočevar (ur.). Ljubljana 1999.
- Kos Stane (Niko Jeločnik): Stalinistična revolucija na Slovenskem. Ljubljana-Buenos Aires, 1991, 1994.
- Boris Mlakar: Slovensko domobranstvo : 1943-1945 : ustanovitev, organizacija, idejno ozadje. Ljubljana 2003.
- Dachauski procesi : (raziskovalno poročilo z dokumenti). Martin Ivanič (ur.). Ljubljana 1990.
- "Nemci" na Slovenskem 1941-1955 : izsledki projekta : zbornik. Dušan Nečak (ur.). Ljubljana 2002.
- Pirjevec Jože: Tito, Stalin in zahod. Ljubljana 1987.
- Pirjevec Jože: Jugoslavija 1918-1992 : Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije. Koper 1995.
- Prinčič Jože: Povojne nacionalizacije v Sloveniji : 1945-1963. Novo mesto 1994.
- Povojna zgodovina na Slovenskem : zbornik referatov in razprave s simpozija, ki je bil 10. marca 1992 v Koroškem pokrajinskem muzeju v Slovenj Gradcu. Slovenj Gradec 1992.
- Repe Božo: "Liberalizem" v Sloveniji. Ljubljana 1992.
- Repe Božo: Obračun s Perspektivami. Ljubljana 1990.
- Repe, Božo: Rdeča Slovenija : tokovi in obrazi socializma. Ljubljana 2003.
- Slovenci v letu 1945 : zbornik referatov (z mednarodnega znanstvenega posveta Slovenija v letu 1945, 27. in 28. septembra 1995 v Ljubljani). Ljubljana 1996.

Slovensko-italijanski odnosi 1880-1956 : poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije = I raporti italo-sloveni 1880-1956 : relazione della commissione storico-culturale italo-slovena = Slovene-Italian relations 1880-1956 : report of the Slovene-Italian historical and cultural commission. Ljubljana 2001.

Država in cerkev : izbrani zgodovinski in pravni vidiki : mednarodni posvet. Ljubljana 2002.

Troha Nevenka: Komu Trst : Slovenci in Italijani med dvema državama. Ljubljana 1999.

Vodušek Starič Jerca: Prevzem oblasti: 1944-1946. Ljubljana 1992.

Vodušek Starič Jerca: "Dosje" Mačkovšek. Ljubljana 1994. (Viri 7).

Zgodovina Cerkve na Slovenskem, Metod Benedik (ur.). Celje 1991.

Božo Repe

POLITICAL REPRESSION IN SOCIALIST SLOVENIA (YUGOSLAVIA)

S u m m a r y

After the Second World War, the political systems of popular democracy and, later, socialism were established in Slovenia in a mixed atmosphere of euphoria and repression. The judicial processes after the war, especially the political ones, were an important component of the new ideological and political system. With its solidification in the early 1950s, the most brutal forms of repression, also judicial, started to weaken. The forms of violence in Slovenia and Yugoslavia in the first years after the Second World War need to be considered in the light of the wartime events, in particular: the occupation, collaboration, resistance and also the civil war on the Slovene territory in specific conditions (under the occupation).

Apart from the extra-judicial executions of the Home Guard members (Domobranci) immediately after the end of the war, the main method of settling accounts were various judicial processes. The ways of carrying out these judicial processes were different as were their causes and consequences. The authorities organised these processes on the conviction that any disrespect, not only of the existing laws, but also of moral norms constituted an act against the new state, the people and the authorities. The main purpose of the judicial processes in the years immediately after the Second World War, both political and non-political, was the settling of accounts with former politicians, class enemies (merchants, industrialists, peasants etc.) and also the Roman Catholic Church which sought to present an opposition to the state and its authorities. The political judicial processes, in particular, were an important component of the new ideological and political system. It all started with the establishment of a special branch of judiciary, the so-called Court of the Slovene National Honour. One of the categories of the processes were those against former occupiers. After the liberation these were held regularly before military courts. One such obviously political process was the so-called Nagode trial, held in August 1947, in which fifteen people were accused of attempting to organise an illegal opposition, of collaboration with foreign intelligences and establishing contacts with the hostile emigrants. With the exception of the Roman Catholic Church there was no organised opposition in Slovenia until the mid 1980s. What existed was the so-called intellectual opposition, gathered around certain literary journals.

After securing its grip on power and settling accounts with its political opposition (both real and illusioned) the bulk of political friction shifted to within the Communist Party itself (which changed its name to the Communist Alliance in 1952).

Among the all-Yugoslav campaigns and purges, which also reached Slovenia and, at the same time, went beyond the limits of internal partisan confrontation, there were three main confrontations between the late 1940s and the early 1980s: the Cominform, the Đilas case and the Party "liberalism". Since only a few people in Slovenia openly supported the Cominform, one cannot speak of organised opposition against it. In the early 1950s Yugoslav politics and society wanted to wrestle free from the Stalinist system, but in spite of many changes the Communist Alliance retained the leading role. This became obvious during the first attempt at the liberalisation of the Yugoslav society. The main protagonist of this attempt was Milovan Đilas, a Montenegrin politician who strove for a bi-party socialist system. This liberalisation started at the beginning of the 1950s and ended in 1954, because of Tito's fears that the Party might lose its control in society. The third major post-war attempt at liberalisation and

democratisation within the Party, the so-called Party liberalism, was launched at the beginning of the 1970s. "Liberalism", which developed throughout Yugoslavia, assumed different dimensions, even nationalistic, as in Croatia. The settling of accounts within the Communist Alliance was not simultaneous. Its representative in Slovenia was Stane Kavčič, the President of the Executive Council, who was forced to resign in 1972. What followed was a political purge among his followers which affected some 300 people in leading positions in politics, business, education, science, university and other areas. After the defeat of "liberalism", the 1974 Constitution introduced a new political order - socialist self-management. In spite of a successful campaign against "liberalism" it was not possible to remove its consequences from day to day life. Although the political judicial processes as a means of fighting the "class enemy" continued, they were rather exceptional.